

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Haziran/June 2022, 5(1): 21-40

Dinlerde Arınma ve Kefaret
Purification and Atonement in Religions

Fatma DEMİRÖRS

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Graduate Student, Karamanoğlu Mehmetbey University Institute of Social Sciences,
Department of Philosophy and Religious Studies, Karaman/Türkiye
ftmdemirors@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1195-8428

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.47145/dinbil.1106470

Atıf / Citation: Demirörs, Fatma. "Dinlerde Arınma ve Kefaret / Purification and Atonement in Religions". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5 / 1 (Haziran 2022): 21-40. doi: 10.47145/dinbil.1106470

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University,
Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

İnsanın hayatını anlamlandırması noktasında önemli bir etkiye sahip olan din, koyduğu normlarla insana düzenli ve faydalı bir hayat sunmaktadır. Dinin normları insan hayatını belli bir düzene oturturken, bu normların ihlali ise dinin insanın faydası için sunduğu düzenin bozulmasına sebep olmakta ve en nihayetinde insan işlediği günahlar sebebiyle zarara uğramaktadır. Bu bağlamda tarih boyunca kötü fiillerin sonucunda karşılaşılan olumsuzluklar, Tanrı'nın cezası olarak düşünülmüş ve dinin ihlal edilmesinin sonucu olarak değerlendirilmiştir. Günahların olumsuz sonuçları, insanı günahları telafi etmeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda sadece ilahî kökenli dinlerde değil, net bir tanrı inancı bulunmayan dinlerde bile günahlardan arınmak önemli bir gereksinim olarak görülmüştür. Bu noktada insan, günahların olumsuz sonuçlarından korunmak için arınma ve kefaret yöntemlerine başvurmaktadır. Dinlerin günahtan arınmak için sunduğu arınma ve kefaret yöntemleri her dinin günaha yüklediği anlam ekseninde şekillenmektedir. Günaha yüklenen anlam ise dinlerin sahip olduğu inanç sistemine, tanrı-insan ilişkisine ve dünyaya bakış açısına göre değişebilmektedir. Bu makalede dinlerde arınma ve kefaret yöntemleri ele alınırken çalışmanın kapsamı açısından yaşayan dünya dinleri üzerinde durulmuştur. Bu dinler buldukları coğrafya ve sahip oldukları inanç sistemleri çerçevesinde *Hint Dinleri*, *Uzak Doğu Dinleri*, *Düalist Dinler* ve *İlahî Kökenli Dinler* olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirilecektir. Hint dinlerinde samsara döngüsünün, Uzak Doğu dinlerinde ahlaki yapı ve animist teolojinin, düalist dinlerde ise iyilik ve kötülükten oluşan düalist kozmogoninin günah ve günahlardan arınma olgusuna yansımaları değerlendirilecektir. İlahî kökenli dinlerde ise Hıristiyanlıkta arınma ve kefaret olgusu, İsa merkezli teoloji çerçevesinde ele alınırken; Yahudilikte Tanrı ile antlaşmanın kefaret ve arınmaya yansımaları, İslam'daki kefaretlerin ise günahları arındırmakla birlikte iyiliğin tesisine yönelik oluşu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Arınma, Kefaret, Kozmogoni, Günah, Samsara.

Abstract

Religion that owns an essential impact on people's making sense of life that offers a regular and prosperous life for people with its norms. While norms of religion have based in a particular order life of people, violation of these norms lead to corruption the order that religion offers for the benefit of human and ultimately people suffer from sin which committed. In this context, the negativities encountered as a result of evil deeds throughout history have been thought as God's punishment and evaluated as a result of the violation of religion. The negative consequences of the sins led person to atone for sins. In this context, purification from sins has been seen as an important requirement not only in religions of divine origin, but also in religions that do not have a clear belief in God. At this point, human resorts to methods of purification and atonement in order to protect oneself from the negative consequences of sins. The purification and atonement methods offered by religions to get rid of sin are shaped on the axis of the meaning that every religion attributes on sin. The meaning attributed to sin can might vary depending on the belief system that religions have, God-human relationship and the perspective on the world. While discussing the methods of purification and atonement in religions in this article, focused on living world religions in terms of the scope of the study. These religions will be considered under four titles within the framework of their geography and belief systems they have: Indian Religions, Far Eastern Religions, Dualist Religions and Religions of Divine Origin. The reflection of the samsara cycle in Indian religions, the moral structure and animist theology in Far Eastern religions, and the dualist cosmogony to consist of goodness and evil in dualist religions on the phenomenon of sin and purification from sins will be evaluated. In the religions of divine origin; while discussing the phenomenon of purification and atonement in the framework of Jesus-centered theology in Christianity; it will be evaluated that in Judaism the reflection of the covenant with God on atonement and purification, atonement in İslam is purifies sins with this aimed at the establishment of goodness.

Keywords: The History of Religions, Purification, Atonement, Cosmogony, Sin, Samsara.

Giriş

Din, insanın varoluşunu anlamlandırması noktasında başvurduğu en önemli kaynaklardan biri olmuş; insan din ile kurduğu ilişki bağlamında hayatını şekillendirmiştir. Dinin hayatı şekillendiren bir fonksiyona sahip olmasını sağlayan esas etken ise insanlara kurtuluş vaad etmesidir. Tarih boyunca belirgin bir tanrı inancı bulunmayan dinlerde bile kurtuluş öğretisi önemli bir konuma sahip olmuştur. Kurtuluş vaad etme işlevi sayesinde din, tarih boyunca insanlık için vazgeçilmez bir konumda olmuştur. Bu işlevinin yanı sıra din, koyduğu emir ve yasaklarla insan hayatını da düzene sokar. Dinî normlar sayesinde kişi, dine bağlı bir yaşam ile hayatını şekillendirir. Dinin koyduğu normlar insan hayatını düzene sokarken bu emir ve yasaklara uyulmayarak işlenen günahlar ise din ve insan arasındaki ilişkiyi zedeler. Tarih boyunca karşılaşılan felaketler, dinin ihmal edilmesi sebebiyle tanrının bir cezası olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda dinî bir inanca mensup olan insanlar açısından, günahların sebep olduğu olumsuz sonuçlar insan hayatını olumsuz yönde etkiler. Bu noktada insan, işlediği günahlar yüzünden bozulan din ile ilişkisini yeniden tesis etmeyi isteyebilmekte, bunun için de günahlara karşılık arınma ve kefaret yollarına başvurmaktadır. Gerek günaha yüklenen anlam gerekse günaha yüklenen anlam ekseninde gelişen arınma ve kefaret yolları ise her dinin kendine özgü inanç sistemine göre şekillenir.

Geçmişten günümüze pek çok din kendine özgü inanç sistemi geliştirmiştir. Dinlerin sahip olduğu inanç sistemleri, dine ait her unsurun sahip olduğu anlamı da etkilemiştir. Günah olgusu ve günaha bağlı olarak gelişen kefaret ve arınma yöntemleri de her dinin inanç sistemine göre şekillenir. Dinlerin sahip olduğu farklı teolojik anlayışlar, inanılan yaratılış mitolojileri, dünya ve ahiret hayatına yüklenen anlamlar, kurtuluşa erme anlayışı gibi pek çok inanç unsuru, günaha ve günahattan arınmaya yüklenen anlamı da etkiler. Hint dinlerinde günaha yüklenen anlam büyük ölçüde *samsara* inancına bağlı olarak şekillenmiş, kefaret ve arınma yöntemleri de *samsara* döngüsünden kurtulmayı sağlayan işleve sahip olmuştur. Düalist dinlerde günah ve arınma kavramları düalist kozmogoniye göre şekillenmiştir. Uzak Doğu dinlerinde günaha yüklenen anlam ise animist teoloji ekseninde gelişmiştir. Animist inanca aykırı eylemler günah olarak görülmüş, arınma ve kefaret uygulamaları da animist inanca göre şekillenmiştir. İlahî dinlerde ise; Yahudilikte Tanrı ile ahitleşme, Hıristiyanlıkta Mesih merkezli teoloji, İslam'da ise iyiliği tesis etme anlayışı arınma ve kefaret uygulamalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Dinlerin kendine özgü bu gibi inanış farklılıkları günaha ve arınmaya yüklenen anlamı da etkilemiştir. Dolayısıyla dinlerde arınma ve kefaret olgusunu tanımak, hem din ile insan arasındaki ilişki hakkında bize bilgi vermekte hem de insanın din ile ilişkisinin zedelenmesi durumunda dinlerin insana yönelik tavrını görmemizi sağlamaktadır. Bu önem doğrultusunda bu makalede, dinlerin günaha yükledikleri anlam ekseninde arınma ve kefaret olgusu ele alınacaktır. Kefaret ve arınma olgusu ele alınırken dinlerin kutsal metinlerinde yer alan konuyla ilgili emir ve yasaklar referans alınacaktır. Dinlerin arınma ve kefaret uygulamalarını etkileyen inanç unsurları ve ibadet uygulamalarıyla ilgili daha kapsamlı bilgiler için kaynakçada belirtilen çalışmalardan da yararlanılacaktır. Bununla birlikte dinlerde arınma ve kefaret konusunu müstakil bir konu olarak ele alan Mehmet Katar'ın *Dinlerde Keffaret Anlayışı* ve Kadir Albayrak'ın *Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları* başlıklı çalışmaları ana eksene alınacaktır. Bu çalışmalardan farklı olarak dinlerde arınma ve kefaret yöntemlerinin günaha yüklenen anlam ekseninde nasıl şekillendiği irdelenerek meselenin kaynağı ortaya konulacaktır.

Çalışmada dinler dört ana başlığa ayrılarak ele alınacaktır. "Hint Dinlerinde Arınma ve Kefaret" isimli birinci ana başlıkta Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm dinlerinin arınma kefaret anlayışı ele alınacaktır. Bu dinlerin arınma ve kefaret konusunda benzerlik ve farklılıkları ele alınarak mukayeseli bir değerlendirmede bulunulacaktır. "Uzak Doğu Dinlerinde Arınma ve Kefaret" isimli ikinci ana başlıkta ise Konfüçyanizm ve Şintoizm dinleri konu edinilecektir. Üçüncü ana başlık olan "Düalist Dinler Arınma ve Kefaret" bölümünde ise Maniheizm, Sabiilik ve Mecusilik dinlerinin arınma ve kefarete bakış açısı incelenecektir. Bu dinlerde düalist kozmogoninin pek çok dini inancı etkilediği gibi arınma ve kefareti de önemli ölçüde etkilediğinden bahsedilecektir. Son olarak dördüncü ana başlık olan "İlahi Kökenli Dinlerde Arınma ve Kefaret" bölümünde ise Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam

dinleri ele alınacaktır. Bu üç dinin arınma ve kefarete konusundaki benzerlik ve farklılıkları da mukayese edilecektir.

1. Hint Dinlerinde Arınma ve Kefaret

Hint Dinleri *Hinduizm*, *Budizm*, *Caynizm* ve *Sihizm* olmak üzere dört çeşittir. Hint Yarımadasında doğup gelişen bu dinlerden Hinduizm, yaşayan dinler içerisinde en eski din olup politeist bir inanca sahiptir. Hinduizm'in teolojik anlayışına muhalif olarak doğan Budizm ve Caynizm dinleri ise tanrı konusundaki inançlarıyla Hinduizm'den farklı bir konumdadır. Sihizm ise inanç sistemini Hinduizm ve İslam'dan etkilenerek geliştirmiş senkretik bir karaktere sahiptir. Sihizm, Hinduizm'den etkilenmiş olmakla birlikte monoteist inancı sebebiyle teolojik yönden Hinduizm'den ayrılmaktadır. Aralarındaki inanç farklılıklarına rağmen bu dört Hint dininin ortak amacı ise kurtuluş mertebesi olan *Nirvana*'ya erişmektir. Bu noktada arınma ve kefarete yöntemleri, Nirvana'ya ulaşma noktasında tüm Hint dinleri için önem arz etmektedir.

1.1. Hinduizm'de Arınma ve Kefarete Anlayışı

1.1.1. Arınma ve Kefarete Önem

Hinduizm'de "karma" öğretisi, dinî yaşamdan sosyal hayata kadar pek çok alanı etkilediği gibi kefarete olgusunu da etkilemektedir. Kişi bu dünyada yaptığı eylemlere göre ölümden sonra yeniden bu dünyada bedenleşmekte ve sahip olacağı yeni beden karma yasasına bağlı olarak belirlenmektedir.¹ Kişinin sürekli yeni bedenlerde ölüp dirilmesi olarak ifade edilen *samsara*, insanı bu dünyaya hapsedmekte ve kurtuluşa engel olmaktadır. Kişinin *samsara* çarkından kurtulması ancak hakikati kavraması ve günahlardan arınmasıyla mümkündür.² Dolayısıyla karma öğretilerine bağlı olarak *samsara* çarkında ölüp dirilen insanın günahlardan arınmak için sunacağı kefarete, kurtuluşa erme noktasında önemli bir konuma sahiptir.

Karma öğretisinin yanı sıra insanın ferdî ruhu olan *atman* ile Tanrı *Brahman*'ın özdeşliğini kavrama³ esası da kişinin günahlardan arınması için sunacağı kefarete anlayışını şekillendirmektedir. Brahman ile kendi ruhunun özdeşliğini kavrayan insan, dine uygun bir hayat yaşayarak kurtuluşa ereceği gibi dünyanın nizamını bozacak işlerden de kaçınır. Nitekim Tanrı Brahman, insanları kast sistemine göre yaratırken dünyanın nizamını öncelemiştir. Bu bağlamda Hinduizm'de günah, Brahman'ın yarattığı dünya nizamını bozmaya yönelik bir suç olarak görülür.⁴ Dolayısıyla Tanrı ile özdeş olduğunu kavrayarak hakikatin bilgisine erişen insan da günahlardan uzak durmak ve sahip olduğu kastın gereklerini yerine getirmek suretiyle dünya nizamına hizmet etmiş olacaktır. Kişinin hakikati kavraması ise dine uygun bir hayat yaşaması ve günahlardan arınması ile mümkündür.

Kişinin hakikati kavraması ve *samsara* çarkından kurtulması için gerekli olan kefarete ve bu kefarete nasıl uygulanacağı Hint kutsal metinlerinde izah edilmektedir. Özellikle Vedalar külliyatından *Sama Veda*, Hinduizm'de kefarete anlayışına dair bilgi veren en eski kaynak olarak değerlendirilmektedir.⁵ Bununla birlikte *Manu Kanunnamesinde* de başta kurban olmak üzere kefarete konusuna sıkça değinilmektedir. *Manu*'da çeşitli günahlardan ve bunların kefareteinden ayrıntılı olarak bahsedilmekte, sunulacak olan kefarete günahın derecesine göre şekillenmektedir.⁶ Söz gelimi içki içmek büyük günahlardan olduğu için bu günahın kefareti de büyüktür. İçki içen bir kimsenin bu günahtan arınması için kaynar bir içki içmesi ve ölene dek kaynar bir inek dışkısı içmesi gerekmektedir.⁷ Bir insanı zarara uğratmak, içki gibi yasaklanmış şeyleri koklamak, eşcinsellik, hayvan öldürmek gibi

¹ Swami Nikhilananda, *Ruhun Özgürleşmesinde Hinduizm*, çev. Aslı Özer (İstanbul: Ruh ve Maden Yayınları, 2003), 44.

² Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İSAM, 2014), 49.

³ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş* (İstanbul: Kırkambar, 1999), 108.

⁴ Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 105.

⁵ Mehmet Katar, "Dinlerde Kefarete Anlayışı", *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/44 (Haziran 1998), 46.

⁶ Emine Ersöz, *Manu Kanunnamesi'ne Göre Hinduizm* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 25-26.

⁷ *Manu*, XI, 91.

günahlar da büyük günahlardan olup kefareti sahip olunulan kast sınıfını kaybetmektir. Bu örneklerde görüldüğü üzere kefaretlar günahların derecesine göre belirlenmiştir. Kefaretlerin belirlenmesinde günahların derecesi etkili olduğu kadar kast sistemi ve toplumsal zihniyetin etkisi de söz konusudur. Söz gelimi hayvan öldürmek kast sınıfından atılmayı gerektiren bir büyük günah konumundayken bir kadını veya alt sınıftan bir insanı öldürmek ise küçük günah olarak değerlendirilmektedir.⁸ Bu türden küçük günahlardan arınmak için samimi bir tövbe ile riyazet hayatı yaşamak yeterlidir. Dolayısıyla Hinduizm’de günahlardan arınma ve kefarete uygulamaları dini inancın yanı sıra toplumsal zihniyetin de bir yansımasıdır.

1.1.2. Kurban Kefareti

Hinduizm’de günahlardan arınmayı sağlayan kefaretlar içerisinde kurban, önemli bir konuma sahiptir. Kurban günahlardan arınmanın yanı sıra tanrıların gazabını dindirmek, kötülükleri uzaklaştırmak ve hastalıklara şifa bulmak gibi pek çok amaca yönelik icra edilen bir kefarete çeşididir.⁹

Hinduizm’de bir hayvanı öldürmek normal şartlarda günah sayılmasına rağmen¹⁰ hayvanların kefarete amaçlı kurban edilmesinin önemli bir uygulama olması, bu dinde kurban kefaretinin ne kadar önemli olduğunu da gösterir niteliktedir. Öyle ki tanrıların bile başarılı olmak için kurban sunması gerektiğine inanılmaktadır.¹¹ Bununla birlikte Manu Kanunnamesi’ne göre sunulacak kurban sadece hayvanlardan ibaret olmayıp dualar okuyarak etrafa yiyecek serpmek, tanrılar için bitkisel ürünler sunmak, yeni ay ve dolunayda fırtına tanrısı İndra başta olmak üzere tanrılara yiyecek takdimi gibi pek çok kurban çeşidi bulunmaktadır. Geniş yelpazeli kurban takdimleri içerisinde at, önemli bir kurban çeşidi olmuş; Brahmanlarda “asvamedha” olarak ifade edilen at kurbanının bütün günahlara kefarete olacağı belirtilmektedir.¹²

Kurban kefarete yüklenen bir diğere anlam da kurbanın dünya düzenini sağlayan bir ritüel olmasıdır. Hinduizm’e göre günah, nasıl ki Brahman’ın yarattığı dünya nizamını bozmaya yönelik bir suç ise; günahlara kefarete olan kurban da dünya nizamını koruyan bir ritüeldir. Nitekim tanrıların öfkesini dindirmek için sunulan kurbanlar tanrıların hoşnutluğuyla birlikte dünya nizamının sürekliliğini de sağlamaktadır. Bununla birlikte Manusmiriti’de ifade edildiği üzere ateşe düzenli olarak adak atılması güneşi yakınlaştırmakta ve güneşten yağmur, yağmurdan yiyecek, yiyecekten ise nesiller oluşmaktadır.¹³ Dolayısıyla kurban kefareti günahlardan arınma ve samsara çarkından kurtulmaya vesile olduğu kadar dünya nizamını sağlayacak kadar önemli bir kefarettir.

1.1.3. Oruç Kefareti

Hinduizm’de kurban kadar önemli olan bir başka arınma ve kefarete uygulaması da oruç tutmaktır. Oruç, günahlardan arınmayı sağlamakla birlikte kişinin samsara çarkından kurtulabilmesi için gerekli olan hakikate erişmesine de vesile bir kefarettir. Çünkü Hinduizm’e göre oruç, içsel bir arınma sağlayarak kişiye manevi bir gelişim sunmakta ve bu manevi gelişim kişiyi Brahman’a yakınlaştırmaktadır.¹⁴ Günahlardan arınmaya yönelik olan oruçlar; “hafta içi tutulan oruçlar”, “festival oruçları”, “kamerî gün oruçları” ve “büyüyen ve küçülen ay orucu” olmak üzere dört çeşittir. Bu oruçlar sayesinde kişi, günahlardan arınmakta ve manevi olgunluk elde ederek Brahman’a yakınlaşmaktadır.¹⁵ Bu oruçlardan *hafta içi tutulan oruçlarda*, hafta içinde her bir gün farklı bir tanrı için oruç tutmaya niyet edilir. Bu oruçlar aracılığıyla tanrılardan bereket, başarı, erkek evlat, mutluluk ve günahların affı dilenir. *Festival oruçları* da tanrılara adanan festivallerde tutulan oruçlar olup

⁸ Manu, XI, 66.

⁹ Ömer Hilmi Budda, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Vakit, 1935), 145.

¹⁰ Manu, XI, 68.

¹¹ Ersöz, *Manu Kanunnamesi’ne Göre Hinduizm*, 10.

¹² Hüseyin Gazi Yurdaydın – Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi* (Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1978), 119.

¹³ Manu, III, 76.

¹⁴ Nikhilananda, *Ruhun Özgürleşmesinde Hinduizm*, 140.

¹⁵ Thowhidul İslam, “Hinduizm, Budizm ve İslam’da Oruç: Mukayeseli Bir Çalışma”, *Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç*, ed. Berat Açıl vd. (İstanbul: Belikan Basım, 2015), 64.

günahlardan arınmayı sağlamaktadır. Bir diğer arınma orucu ise *kamerî gün oruçları* olup bu oruçlar senelik tutulan oruçlardır.¹⁶ Son olarak *büyüyen ve küçülen ay orucu* ise günahlara kefarete için tutulması gereken en önemli oruçtur. Dolunayla birlikte başlayan bu oruçta günahlarının bağışlanmasını isteyen kişi, ayın on beşinde yalnızca on beş lokma yemek yiyerek kefarete ödemeye başlar. Kişi orucunu dolunayın büyüyüp küçülmesine göre tutmaktadır. Dolunay küçüldükçe her gün lokmalarını küçültür ve ayın sonunda hiçbir şey yemeden oruç tutar. Ardından ayın tekrar dolunay haline gelene kadar büyümesine paralel olarak her gün lokmalarını büyütür ve ayın on beşinde dolunayın görünmesiyle birlikte orucunu tamamlayarak kefarete ödemiş olur.¹⁷

Günahlardan arınmak için pek çok oruç çeşidinin olması, Hinduizm’de kurban kadar orucun da arınma ve kefarete noktasında önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Kurban ve orucun yanı sıra diğer pek çok dinde olduğu gibi Hinduizm’de de Tanrı’nın ismini zikretmek ve belirli duaları okumak, su ile arınmak ve kutsal görülen mekânları ziyaret etmek gibi pek çok kefarete şekli de mevcuttur.¹⁸ Özellikle kutsal sayılan ırmakların suyu ile yıkanmak, günahların bağışlanması için gerekli görülen önemli bir ritüeldir.¹⁹ Su ile günahlardan arınma noktasında Ganj nehri, bir tür hac fonksiyonuna sahip bir nehirdir. Bu kutsal nehirde yıkanmanın insanı günahlardan arındıracağına inanılmaktadır.²⁰ Ganj nehrinin günahlardan arınmayı sağlayan bu kutsiyeti ise tanrılar ile olan bağlantısıdır. Hint mitolojisinde yer alan çeşitli anlatılara göre Ganj nehrinin Tanrı *Vişnu*’nun ayağından doğduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte pek çok tanrının bu nehirde çocuk sahibi olduğuna inanılmaktadır. Bir diğer anlatıya göre tanrılar ve şeytanlar arasında ölümsüzlük nektarı için bir savaş yaşanmıştır. Bu savaşta galip gelen tanrılar nektardan içerek ölümsüzlük elde etmişlerdir. Savaş esnasında ölümsüzlük nektarının damlalarının Ganj nehri civarındaki şehirlere düşmesi ile Ganj Nehri ve bu şehirler kutsallık kazanmıştır. Ölümsüzlük nektarının damladığı şehirlerdeki insanların Ganj nehrine girerek günahlardan arındığı rivayet edilmektedir.²¹ Tanrılarla olan bu mitolojik bağlarından dolayı Ganj Nehri günahlardan arınmak için ziyaret edilen önemli bir kutsal mekân konumundadır.

1.2. Budizm’de Arınma ve Kefarete Anlayışı

1.2.1. Arınma ve Kefarete Önemi

Hinduizm’de günahlardan arınmayı sağlayan kefarete içerisnde kurban, önemli bir konuma sahiptir. Hinduizm’in kefarete anlayışında tanrılar hoşnut ederek bağışlanmayı dilemek etkiliyken; Budizm’in ortaya çıkışında Hinduizm’in tanrılara kanlı kurbanlar sunumu etkili olmuştur.²² Dolayısıyla tanrı anlayışına karşı mesafeli duruşundan ötürü Budizm’in kefarete anlayışı Hinduizm’deki kadar zengin bir içeriğe sahip değildir. Hinduizm’de günahlardan arınmak ve tanrılar hoşnut etmek amacıyla kefarete sunmak gerekirken, Budizm’de günahlardan arınmak için tanrılardan medet ummak ve onları memnun etmek adına kefarete sunmak kurtuluş yolu olarak görülmemektedir.²³ Fakat her ne kadar tanrılardan bağışlanmayı dileme gibi bir durum olmasa da Budizm’de karma anlayışı mevcuttur. Dolayısıyla bu dinde karma anlayışının bir sonucu olan samsara çarkından kurtulup nirvanaya ulaşmak için günahlardan arınmak gerekmektedir.²⁴ Bu bağlamda diyebiliriz ki; Budizm’deki kefarete olgusu Nirvana’ya erişmeye odaklıdır.

¹⁶ İslam, “Hinduizm, Budizm ve İslam’da Oruç: Mukayeseli Bir Çalışma”, 65-66.

¹⁷ George Foot Moore, *History of Religions I*, (New York: 1949), 265.

¹⁸ Abdulkadir Kıyak – Hilal Güven, “Hint Dinlerinde Günah Algısı”, *Erciyes Akademi Dergisi* 35 (Eylül 2021), 604.

¹⁹ Moore, *History of Religions I*, 346-347.

²⁰ Kürşat Demirci, “Hinduizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/116.

²¹ Govindasamy Agoramoorthy, “Sacred Rivers: Their Spiritual Significance in Hindu Religion”, *Journal of Religion and Health* 54/3 (2015), 1081-1082.

²² İbrahim Karataş, “Buddizm’de Tanrı Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (Nisan 2015), 87.

²³ Yitik, *Doğu Dinleri*, 92.

²⁴ Ahmet Güç – Ekrem Sert, “Budizm’de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/12 (Haziran 2020), 11.

Budizm'e göre kişisel çabaya bağlı olan kurtuluşun gerçekleşmesi, kişinin dört temel hakikati kavramasına ve sekiz dilimli yolu izlemesine bağlıdır.²⁵ Dolayısıyla benimsenmesi gereken bu ilkelere aykırı davranışlar bir nevi günah olup kişinin Nirvana'ya erişmesini engellemektedir. Günahlardan kurtulmak için sunulan kefaretlere baktığımızda meditasyon yaparak zihni kötülükten arındırma, çeşitli takdimeler sunma, rahipler öncülüğünde düzenlenen ayinlerde günah itirafında bulunma, ölen kimsenin günahlarının bağışlanması adına rahiplere kefarete ödeme gibi çeşitli uygulamalar vardır.²⁶ Bununla birlikte tanrılara kanlı kurban sunma anlayışını reddeden Budizm'in kefarete anlayışında kanlı kurban ritüeli bulunmamaktadır.

1.2.2. Günah İtirafı ve Ölülerin Arkasından Kefarete Sunma

Budizm'de tanrılardan bağışlanma dileme inancının olmaması sebebiyle ilk dönemlerde hiçbir kefaretin günahları telafi edemeyeceğine inanılmıştır. Fakat tarihi süreç içerisinde Nirvana'ya ulaşmak için günahlardan arınma bir gereklilik olarak değerlendirilmiş ve çeşitli yöntemlerle kefarete sunmak ihtiyaç olarak görülmüştür. Bu bağlamda Budizm'in kefarete uygulamalarından bir diğeri de günahların itirafı olmuştur. "Uposattha" günlerinde icra edilen bu ayinlerde başrahip, elindeki günah listesini sesli olarak okumakta ve diğer rahiplere bu günahları işleyip işlemediklerini sormaktadır. Eğer ki bir rahip günah işlemişse günahını başrahibe itiraf eder ve başrahip günahkâr rahibe günahının derecesine göre bir kefarete cezası verir. Kefarete ödenmesi halinde günahlardan arınmakla birlikte; "cinsel ilişkiye girmek, hırsızlık yapmak, kasıtlı olarak birisini öldürmek ve bir delili olmadan olağanüstü güçlere sahip olduğunu iddia etmek" gibi büyük günahları işleyenler manastırdan atılmaktadır.²⁷

Bir diğeri arınma yöntemi ise ölen birisinin günahları için kefarete sunmadır. Bu inanca göre bir Budist, ölen bir akrabasının günahlarının bağışlanması adına rahiplere kefarete sunar. Para, yiyecek veya giyecekten oluşan bu kefaretlere sayesinde ölen kişinin bağışlanacağına inanılır.²⁸

Budizm, söz konusu bu uygulamalar sayesinde günahlardan arınmaya olanak sağlasa da bu din için asıl önemli olan husus günah işlemekten uzak durmaktır.²⁹ Nitekim günahlar kişinin nihai amacı olan Nirvana'ya ulaşmasında büyük bir engeldir. Dolayısıyla nasıl ki herhangi bir tanrıya bağlanmadan Nirvana'ya ulaşmak Budizm'in önemli bir prensibi ise Nirvana'ya ulaşmaya engel olan günahlardan uzak durmak, onların kefaretini ödemekten daha önemlidir.

1.3. Caynizm'de Arınma ve Kefarete Anlayışı

1.3.1. Günahın Niteliği ve Günahın Arınmanın Gerekliliği

Budizm gibi Hinduizm'in tanrı inancına ve kanlı kurban kefaretlere tepki olarak ortaya çıkan bir diğeri Caynizm'dir. Bu dinde insan, yaratıcı bir tanrıdan bağımsız şekilde, madde ile ruhun temasıyla var olmakta ve karma yasasına göre yaptığı eylemlere göre samsara çarkında dönmektedir. Dolayısıyla diğeri Hint dinlerinde olduğu gibi Caynizm'de de samsara döngüsünden kurtulup Nirvana'ya ulaşmak nihai bir hedeftir. Bu nihai hedef için ise günahlardan kaçınmak ve işlenen günahlardan da arınmak gerekmektedir.

Kurtuluşa engel olması sebebiyle telafi edilmesi gereken günahlar ise Caynizm'in beş temel ahlaki ilkesine aykırı olan davranışlardır.³⁰

"Hiçbir canlıya zarar vermemek (Ahimsa),
Doğru sözlü olmak (Satya),
Başkasına ait bir şeyi çalmamak (Asteya),
Cinsel ilişkiden uzak durmak (Brahmacarya),

²⁵ Walter Ruben, *Eski Metinlere Göre Budizm*, çev. Lütfü Bozkurt (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2000), 120.

²⁶ Kıyak – Güven, "Hint Dinlerinde Günah Algısı", 606.

²⁷ Kıyak – Güven, "Hint Dinlerinde Günah Algısı", 606.

²⁸ David Brown, *A Guide to Religions*, (London: SPCK Publishing, 1986), 148.

²⁹ Ömer Faruk Harman, "Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/280.

³⁰ Kıyak – Güven, "Hint Dinlerinde Günah Algısı", 607.

Kanaatkâr olmak (Aparigraha)"³¹

şeklindeki beş ahlaki davranışın ihlali günah olarak değerlendirilmekte ve Nirvana'ya ulaşmaya engel görülmektedir. Bunun yanı sıra "doğru iman", "doğru bilgi" ve "doğru davranış" ilkelerinden oluşan üç mücevhere uyulması da kişiyi Nirvana'ya ulaştırmayı amaçlar.³² Bu ahlaki ilkeler ve üç mücevher nasıl ki kişiyi Nirvana'ya ulaştırıyorsa, bu ilkelere aykırı günahların bağışlanması için sunulan kefareter de kişiyi Nirvana'ya ulaştırabilmektedir.

1.3.2. Arınma ve Kefaret Çeşitleri

Caynizm'de ruhu samsara çarkından kurtarıp Nirvana'ya ulaştırmak için dünyadan yüz çeviren bir züht hayatının benimsenmesi önemli bir kurtuluş yöntemidir. Manastır hayatıyla Nirvana'ya ulaşabilenler ise ancak rahip ve rahibelerdir. Manastır hayatının dışındaki Caynistler ise Nirvana'ya ulaşabilmek için ahlaki ilkelere uymakla birlikte işledikleri günahlardan arınmak için kefareter sunmalıdır.³³

Caynizm'de Nirvana'ya ulaşmak için herhangi bir tanrıya bağlanmak yerine kişisel çaba önemli olduğu gibi; günahlardan arınırken de herhangi bir tanrıdan af dileme söz konusu değildir. Fakat her ne kadar tanrısız bir arınma anlayışı genel prensip olsa da, mabetlerde başta Tirthankaralar olmak üzere manevi liderlere tazimde bulunmak ve hediyeler sunmak günahlardan arınmayı sağlayan kefareter niteliğindeki ritüellerdir.

Bununla birlikte diğer Hint dinlerinde olduğu gibi Caynizm'de de meditasyon sayesinde zihni günahlardan arındırmaya önem verilmektedir. Budizm'de olduğu gibi bu dinde de günah itirafı yapılarak kefareter ödenmektedir. Günah itirafının yanı sıra sık bir şekilde tövbe etmek, bedenini arızalarını engellemek için belirli yiyecekleri tüketmek gibi uygulamalar da önemli arınma uygulamalarıdır.

Oruç uygulaması da günahlardan uzak kalabilmek için önemli bir ibadet olup keşiş ve keşişeler yılın yarısına yakın bir süreyi oruçlu geçirmektedir. Her on beş günde en az üç gün oruç tutmak zorunlu görülmekle birlikte ölüm orucuyla günahlardan arınıldığına ve nihai kurtuluşa erildiğine inanılmaktadır.³⁴

1.4. Sihizm'de Arınma ve Kefaret Anlayışı

Diğer Hint dinlerinden farklı olarak senkretik yapıya sahip bir din olan Sihizm, Hinduizm ve İslam dinlerinin inançlarını bünyesinde barındırmaktadır.³⁵ İslam ve Hinduizm'den sentezlenen bir din olmasına karşılık Sihizm'de ne Hinduizm'in ne de İslam'ın kefareter uygulamalarına benzer nitelikte bir kefareter olgusu mevcuttur. Hinduizm ve İslam'da kurban sunumu, oruç tutma veya çeşitli takdimeler sunma gibi kefareter bulunurken Sihizm'de kefareterden çok Tanrı'nın ismini tefekkür etme ön plana çıkmaktadır.

"Kurbanlar, kavrulmuş sunular, inziva hayatı, hatta ibadetlerin tamamı değersizdir ve beden acı çekmeye devam eder. Tanrı'nın izni olmaksızın kurtuluş gerçekleşmez. Sadece Guru'nun yardımı ile Nam üzerine meditasyon yapan kişi kurtuluşa erer."³⁶ şeklindeki kurtuluş fikirlerinden de anlaşıldığı üzere; Sihizm'de Hinduizm ve İslam'daki kefareter ritüelleri değersiz görülmektedir. "Tanrı'ya sunulan kefareterlere rağmen beden acı çekmeye devam eder" şeklindeki yaklaşımı bize Budizm'in Hinduizm'e yönelik eleştirilerini anımsatsa da; Budizm'deki amaç tanrısız kurtuluşa erme düşüncesiyken Sihizm'deki amaç kefareterden ziyade Tanrı'yı tefekküre önem vermektir.³⁷

³¹ Hermann Jacobi, "Jainism", *Encyclopedia of Religion and Ethics* (New York: 1951), 7/469-470.

³² Yitik, *Doğu Dinleri*, 149.

³³ Kıyak – Güven, "Hint Dinlerinde Günah Algısı", 607.

³⁴ Geoffrey Parrinder, *World Religions From Ancient History to The Present* (New York: 1983), 245.

³⁵ Huzeyfe Sayım, "Sih Dini", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/11 (Ocak 2001), 85.

³⁶ A. G., 1127.

³⁷ A. G., 1127.

Sihizm, Hinduizm ve İslam'daki gibi bir kefarete olgusuna sahip olmamakla birlikte; Hinduizm'in etkisinde kalarak karma anlayışını benimsemekte ve benimsediği karma anlayışı günahlardan arınmaya yönelik ibadetleri de etkileyebilmektedir. Hinduizm'de olduğu gibi Sihizm'de de insan, karma yasasına bağlı olarak samsara çarkında yeniden ölüp dirilmektedir. Bu döngüden kurtulmak için kişinin Tanrı'nın hakikatini kavraması, Tanrı hakkındaki cehaletini ve bencilliğini yenmesi gerekir.³⁸ Dolayısıyla Sihizm'de karmadan kurtuluş Tanrı ile bütünleşmeyi ifade etmektedir. Bu bütünleşmeye engel olan ve kişiyi Tanrı'yı kavrama konusunda cehalete sürükleyen eylemler ise günah kabul edilmektedir. Dolayısıyla Tanrı'dan uzaklaşmaya sebep olan ve samsara döngüsünü sürdüren günahlardan da arınmak gerekmektedir. Tenasüh döngüsüne sebep olan günahlardan arınma noktasında ise "Altın Tapınak" önemli bir konuma sahiptir. Sihizm'in hac merkezi olan bu tapınağı ziyaret etmek ve Hinduların İndus ve Ganj'da yıkanarak arınmasına benzer şekilde bu tapınakta yer alan kutsal havuzda yıkanmak, günahlardan arınmayı sağlayan ibadetlerdendir.³⁹ Altın Tapınak sayesinde günahlardan arınmakla birlikte diğer Hint dinlerinde olduğu gibi meditasyon sayesinde zihni günahlardan arındırmak ve böylece Tanrı'yı tefekkür etmek de Sihizm için önemli bir ritüeldir.

2. Uzak Doğu Dinlerinde Arınma ve Kefaret

Uzak Doğu dinleri içerisinde Konfüçyanizm, ahlaki öğretilerin hâkim olduğu bir din olarak karşımıza çıkmaktadır. Şintoizm ise ahlaki öğretilerle birlikte animist teolojiyi benimsemektedir. Konfüçyanizm, ahlaki öğretilere bağlılığı dolayısıyla ahlak sistemine ve kozmik düzene aykırı eylemleri günah olarak değerlendirmektedir. Bu din, günahların karşılığının görüleceğini öğütlemekle birlikte herhangi bir arınma ve kefarete uygulaması sunmamaktadır. Şintoizm ise animist bir inanca sahip olmasından dolayı doğanın her yerinde mevcut olan tanrı ve tanrıçalarla ilişkilerini olumlu kılmayı gerekli görmektedir. Bu bağlamda tanrı ve tanrıçalarla ilişkinin zedelenmemesi için günahlardan arınmak için çeşitli ritüellere başvurulmaktadır.

2.1. Konfüçyanizm'de Arınma ve Kefaret Anlayışı

Tanrı Tien'e inanan ve Konfüçyüs'ün öğretilerine dayanan Konfüçyanizm'de ahlaki bir hayat tarzı benimsenmektedir. Konfüçyüs'ün öğretilerinde sunduğu insan modelinde ahlaka yönelik tavsiyeler verilmekte ve bu yönüyle Konfüçyanizm bir nevi ahlak sistemi olarak görülmektedir. Ahlaki öğretilerin yanı sıra kozmik düzene uyum sağlamak da önemli bir prensip olarak görülmektedir. Dolayısıyla benimsenen ahlak sistemine ve kozmik düzene aykırı davranışlar günah olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte günahlardan arınmaya yönelik herhangi bir kefarete ayini, günah itirafı veya nefsi riyazetle terbiye etme uygulamaları bulunmamaktadır.⁴⁰ Ancak, Konfüçyüs öğretisinde işlenen günahların karşılığının mutlaka görüleceğine inanılmaktadır.⁴¹

2.2. Şintoizm'de Arınma ve Kefaret Anlayışı

Japonların milli dini olan Şintoizm, "kami" denilen Tanrı ve tanrıçaların tabiatın her yerinde mevcut olduğuna inanan animist ve politeist karakterli bir dindir.⁴² Kişinin durumunun kamilerle ilişkisine bağlı olması sebebiyle günahlara karşılık kefarete sunmak, kamilerle ilişkiyi olumlu kılmak için de önemlidir. Günah ise bir tür kirlenme durumudur ve kirden arınmanın çaresine ahlaki çerçeveden ziyade dini ritüeller açısından bakılmaktadır. Çünkü Şinto geleneğinde kişinin dünya ve ahiretteki durumunu belirleyen esas faktör, ahlaki kurallardan ziyade dini ritüellerdir.⁴³ Dini ritüellere verilen bu değer kefarete anlayışını da etkilemiş, günahlardan arınma noktasında tövbe etmeye değil, kefarete

³⁸ W. Owen Cole - Piara Singh Sambhi, *The Sikhs: Their Religious Beliefs and Practices* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978), 68.

³⁹ Cole - Sambhi, *The Sikhs: Their Religious Beliefs and Practices*, 60.

⁴⁰ Ahmet Güç, "Konfüçyüs ve Konfüçyüçülük", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Haziran 2001), 59.

⁴¹ Buddha, *Dinler Tarihi*, 372.

⁴² Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 32.

⁴³ Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi* (Ankara: Ensar Neşriyat, 2014), 260.

niteliğindeki ritüellere önem verilmiştir. Bu sebeple günahlardan arınma noktasında sunulan kefaretle de dini ritüellerle gerçekleştirilmektedir.⁴⁴

MS 8. yüzyıldan beri günahların bağışlanması adına geleneksel kefaret törenleri düzenlenmektedir. Toplu bir şekilde icra edilen bu kefaret törenleri ayda bir yapılmakta ve “oho-harahe” ismiyle anılmaktadır. Arınma ve temizlenme manalarına gelen “harahe”, Şintoizm’de günahlardan arınmanın temeli niteliğindedir.⁴⁵ Oho-harahe töreninden önce günahlarından arınmak isteyen kişi beyaz bir kâğıt parçasını gömlek şeklinde keserek bu kâğıda kimlik bilgilerini yazar. Ardından bu kâğıdı tüm vücuduna sürüp nefesini üfleyerek tüm günahını kâğıda aktarmış olur. Oho-harahe töreninde bu kâğıtlar siyah bir masada toplanır ve herkesin kâğıdı bir kayığa konularak denize gönderilir ve böylece günahlardan arınılmış olunur.⁴⁶

Günahlardan temizlenmek için yapılan bir diğer kefaret uygulaması da mabette tanrılar için takdimeler sunmaktır. Tören şeklinde icra edilen bu kefaret ritüelinde mabetteki sunağa ipek giysiler, mücevherler, çeşitli yiyecekler, kutsal sayılan sakaki ağacının dalı gibi takdimeler konulur. Bu takdimelerin kefaret olarak sunulmasının ardından borular üflenir, rahipler tarafından günahlardan bağışlanma konulu çeşitli dini ezgiler okunur ve dans gösterisi sergilenir. Tören boyunca yapılan bu ritüeller ve sunaklar sayesinde günahlardan arınıldığına inanılır.⁴⁷

3. Düalist Dinlerde Arınma ve Kefaret

Düalist dinler Maniheizm, Sabiilik ve Mecusilik olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu dinlerde birisi iyiliğe, diğeri kötülüğe hâkim olan iki farklı tanrı vardır. Düalist anlayışta iyi olan tanrının mutlak iyiliğinden hareketle evrende meydana gelen kötülüklerin iyi olan tanrıya atfedilemeyeceği, kötülüklerin sadece kötü bir güçten kaynaklanabileceği inancı benimsenmiş ve bu bağlamda iyi tanrının karşısında ikinci bir tanrı olarak kötü bir tanrının varlığı kabul edilmiştir. İyi olan tanrıya kötülük atfedilemeyeceği düşüncesi ekseninde gelişen bu düalist anlayışa göre evren, iyi tanrının hâkim olduğu *Işık Âlemi* ve kötü tanrının hâkim olduğu *Karanlık Âlem* olarak ikiye ayrılmaktadır.⁴⁸ Bu düalist anlayışa bağlı olarak iyilik ve kötülük arasında hâkim olan düalist savaşta insanın görevi iyi olan tanrıya hizmet etmek, kötü olan tanrıya karşı mücadele etmektir. Bu düalist mücadele insanın günahlardan sakınmasını gerekli kılmakta, günahlardan arınma ve kefaret uygulamaları da bu düalist anlayışa göre şekillenmektedir.

3.1. Mecusilik’te Arınma ve Kefaret Anlayışı

Düalist anlayışlı bir din olan Mecusilik’te günah ve kötülüğün kaynağı, karanlık âleminin tanrısı olan Ehrimen’dir.⁴⁹ İnsanın nihai amacı ise Ehrimen’e karşı iyiliği temsil eden Tanrı Ahura Mazda’nın tarafında olmak ve dünyada iyiliğin hâkim olmasına çaba harcamaktır.⁵⁰ İyilik ve kötülüğün mücadelesi bağlamında şekillenen insanın bu nihai amacı, onun günahlardan uzak durmasını ve işlenen günahlardan da arınmasını gerektirmektedir.

Kirliliğin ve günahın kaynağı Ehrimen olduğu için bu kirlilerden arınmanın yolu temizliğe özen göstermektir. Dolayısıyla Mecusilik’te temizlik ilkelerine sıkı bir şekilde uyulmakta, hem maddi hem manevi kirlilerden arınmak için çeşitli ayinler düzenlenmektedir. Bu arınma ayinlerinden biri olan *Bareşnom*, cenaze törenlerinden sonra yapılan bir arınma ritüelidir.⁵¹ Bu arınma ayini sayesinde

⁴⁴ Katar, “Dinlerde Keffaret Anlayışı”, 49.

⁴⁵ Samet Yaşkan, *Şintoizmde İbadet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 81.

⁴⁶ Moore, *History of Religions I*, 106-107.

⁴⁷ Moore, *History of Religions I*, 103.

⁴⁸ Mustafa Sinanoğlu, “Seneviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/521-522.

⁴⁹ Mehmet Alıcı, *Mecusi Geleneğinde Tektanrıcılık ve Düalizm İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 40.

⁵⁰ Huzeyfe Sayım, “Zerdüştlük’de Kozmogoni ve Yaratılış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (Haziran 2004), 95.

⁵¹ Mehmet Alıcı, “Genel Hatlarıyla Mecusilik ve Zerdüş’tün Modern Takipçileri”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, ed. Kemal İnat vd. (Sakarya: Açılım Kitap, 2012), 576.

kötülüğün eseri olan kirlerden arınılmakta, kötü olan maddi kirden arınan kişi Ahura Mazda'nın iyiliğine dâhil olmaktadır.

Arınma ritüellerinin yanı sıra günahlardan kurtulmak için uygulanan kefareter de düalist inancın bir yansımasıdır. Söz gelimi günahlardan arınmak için kefareter olarak akrep, kertenkele, yılan gibi zararlı hayvanları öldürmek veya bu tür hayvanların yuvasını bozmak düalist mücadelenin bir yansımasıdır. Çünkü eğer ki insanın asıl amacı kötülükle mücadele ederek Ahura Mazda'ya hizmet etmekse; Ehrimen'in yarattığı söz konusu zararlı hayvanları öldürmek günahlara kefareter olmakla birlikte insanın Ehrimen ile mücadelesinde de önemli bir görevdir.

Günahlar için sunulan kefareter Ehrimen'in yarattığı kötü varlıklara zarar verme şeklinde ödendiği gibi Ahura Mazda'nın yarattığı varlıklara yardım etmek suretiyle de ödenebilmektedir. Ahura Mazda tarafından yaratılan ve kutsal sayılan köpek,⁵² günahların kefareteri noktasında önemli bir hayvandır. Günah ile kirlenen kişi, yedi köpek yavrusu besleme, köpekleri bitlerinden arındırıp yıkama, bakımsız köpek mekânlarını düzenleme gibi eylemler sayesinde hem günahlarına kefareter sunmuş olur hem de Ahura Mazda'ya hizmet etmiş sayılır.⁵³

Kefareter olarak köpek gibi kutsal sayılan hayvanların bakımını sağlamanın dışında akan bir suyun üzerine köprü kurmak, dindar kimselere at veya hamurlu yiyecekler ile şarap sunmak gibi değişik kefareter uygulamaları da bulunmaktadır.⁵⁴ Bu uygulamaların yanı sıra "gatha" duasını okumak da günahlardan arınmayı sağlayan önemli bir ibadettir.

Günahlardan arınmayı sağlayan bir diğer yöntem ise günah itirafıdır. Bu anlayışa göre günah işleyen kişi bir din adamı önünde, din adamının bulunmaması halinde ise salih bir kişi önünde günahını itiraf etmelidir. Hıristiyanlığın başlıca sakramentlerinden olan günah itirafına benzer şekilde Mecusilik'te de kişi en azından yılda bir kez *Mihir* ayında günah itirafında bulunmalıdır. Günah itirafında bulunan kişiye din adamının vereceği kefareter ise genellikle ibadet ve topluma hizmet amaçlı kefareterdir.⁵⁵ Toplum hizmet amaçlı kefareter ise düalist anlayışa göre şekillenmektedir. Kutsal ateşe güzel kokan ağaçlardan getirmek; insanlar için yol, köprü veya su kanalı yapmak; Ehrimen'in yarattığı yılan, solucan gibi hayvanları öldürmek gibi kefareterin topluma faydalı kefareter olarak görülmesinin sebebi düalist savaşın bir yansımasıdır.

Sunulan bu kefareterin ve arınma yöntemlerinin niteliğine baktığımızda; Mecusilik'te iyilik ve kötülüğün düalist mücadelesi, bu dinin her alanına etki ettiği gibi arınma ve kefareter anlayışına da etki etmektedir.

3.2. Maniheizm'de Arınma ve Kefareter Anlayışı

Mecusilik, Hıristiyanlık ve Budizm gibi dinlerden etkilenmesi sebebiyle senkretik bir din olan Maniheizm; düalist bir âlem anlayışına da sahiptir.⁵⁶ Düalist anlayış, bu dinin yaşam tarzını pek çok yönden etkilediği gibi günaha yüklenen anlamı ve günahlardan arınma şeklini de etkilemektedir. Düalist anlayışa göre evren *Işık Âlemi* ve *Karanlık Âlem* olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu iki âlem arasındaki mücadele sonucunda insan bedeni de dâhil olmak üzere dünyadaki maddi olan varlıklar karanlık güçler tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla maddi olan bu dünya, insanın saf ve temiz ruhu için bir hapis yeridir. İnsanın maddi bedeninden sıyrılıp kurtuluşa ermesi ise ancak kötü olan maddeden yüz çeviren bir hayat yaşamasıyla mümkündür.⁵⁷ Bu bağlamda kurtuluşa engel olan ve insanın ruhunu maddi dünyada alıkoyan eylemler bir çeşit günah sayılmaktadır. Özellikle cinsel ilişkiye girmek, evlenip insan neslini çoğaltmak gibi eylemler kötü âlemin parçası olan insan bedenini çoğaltacağı için günah olarak görülen davranışlar arasındadır. Bununla birlikte et yemek veya tarım yapmak gibi davranışlar da Işık Âlemi'ne yükselmeyi engelleyen davranışlar olarak değerlendirildiği için günah olarak görülmektedir.

⁵² *Zerdüş Avesta Bölümler*, çev. Eshat Ayata, (İstanbul: Kora Yayınları, 2011), 92.

⁵³ *Zerdüş Avesta Bölümler*, 98.

⁵⁴ *Zerdüş Avesta Bölümler*, 98.

⁵⁵ Katar, "Dinlerde Kefareter Anlayışı", 49.

⁵⁶ Harun Güngör, "Maniheizm", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (Ocak 1988), 145.

⁵⁷ Şinasi Gündüz, "Maniheizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 575-576.

Günah algısını düalist kozmogoniye göre şekillendiren bu dinde, günahlardan arınma yolları da maddi dünyadan yüz çevirmeye yönelik uygulamalardır. Pazartesi günü Işık Âlemi'ne ithafen "Ay Günü" olarak kabul edilir ve her pazartesi seçkinler grubundan olanların günahlarından af dileyip ibadet etmesi gerekmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla Işık Âlemi ile ilintili olan günler, günahlardan arınmak için önemli bir işleve sahiptir.

Günahlardan arınmaya yönelik bir diğer uygulama ise Bema Bayramı'nda yıllık günah itirafında bulunmaktır. Mecusilik'te olduğu gibi Maniheizm'de de günah itirafında bulunulması önemli bir uygulamadır. Maniheizm'de otuz gün boyunca tutulan yıllık oruç, Bema ayinleriyle son bulmakta ve Bema ayininde yapılan yıllık günah itirafıyla günahlardan arınılmaktadır. Bununla birlikte günah itirafının ardından kutsal metinlerden pasajlar okumak, dualar etmek ve ilahiler söylemek de hem günahlardan arınmayı sağlamakta hem de kişinin Işık Âlemi'ne ulaşmasına katkı sağlamaktadır.⁵⁹

3.3. Sabiilik'te Arınma ve Kefaret Anlayışı

Maniheizm gibi evreni Karanlık Âlem ve Işık Âlemi olarak ikiye ayıran Sabiilik'te de düalist bir âlem anlayışı hâkimdir. Bu düalist anlayışta insan bedeni, karanlık güçler tarafından yaratıldığı için kötüdür ve ruhun Işık Âlemi'ne yükselmesini engelleyen bir hapis yeridir.⁶⁰ Dolayısıyla Maniheizm'e benzer şekilde bu dinde de hem insan bedeni hem de maddi olan bu dünya kötü görülmektedir.

Günah ve günahlardan arınma yöntemleri de bu düalist anlayış çerçevesinde şekillenmektedir. Düalist anlayışın bir sonucu olarak kişinin maddi dünyaya meyletmesi, kurtuluşa ermesini sağlayacak olan gnostik bilgiye uygun yaşamaması ve Işık Âlemi'ne yükselmeyi engelleyecek davranışlarda bulunulması günah olarak değerlendirilmektedir. Kişi işlediği günahlardan arındığı takdirde nihai amacı olan Işık Âlemi'ne yükselecek ve kurtuluşa erecektir. Dolayısıyla Sabiilik'te arınma anlayışı, düalist âlem tasavvurunun bir yansımasıdır.

Günahlardan arınma yöntemlerine baktığımızda en önemli arınma yöntemi vaftizdir.⁶¹ Vaftizin kişiyi günahlardan arındırıp Işık Âlemi'nin parçası kılmasının sebebi ise *Yardna* olarak isimlendirilen vaftiz suyunun kaynağının, Işık Âlemi'ndeki Hayat Suyu olmasıdır.⁶² Vaftizle günahlardan arınmaları, Hıristiyanlığa ait uygulamaları anımsatmakla birlikte Sabiilik'teki vaftiz anlayışının temeli düalist anlayışa dayanmaktadır. Düalist anlayışa göre bu dünyanın maddi kirine bulanık insan, vaftiz olduğu su sayesinde günahlardan arınmakta ve Işık Âlemi'nin bir parçası olmaktadır. Dolayısıyla Sabiilik'te günah olgusu düalist âleme göre şekillendiği gibi günahlardan arınma yöntemi olan vaftiz de düalist anlayışın bir yansımasıdır.

Vaftiz uygulaması tek çeşit olmayıp farklı şekillerde uygulanmaktadır. Bunlardan *Masbuta*, her pazar günü rahip denetiminde vücudun tamamının suya daldırılmasıyla yapılan bir vaftiz çeşididir. Yalan söylemek, küfretmek gibi günahlara bulaşan kişi, *Masbuta* vaftizi ile günahlardan arınarak Işık Âlemi'nden pay almaktadır.⁶³ Bir rahip denetiminin olmadığı *Rişama* vaftizi ise her gün yapılan bir arınma uygulaması olup İslam'daki abdest anlayışına benzemektedir. Kişinin gündelik yaşamda kötülüklerden korunması amacıyla yapılan bu vaftiz, küçük günahlardan da arınmayı sağlamaktadır.⁶⁴ *Tamaşa* vaftizi ise ölüye dokunma, kadınların doğum yapması, adet görmesi gibi ağır manevi kirlerden arınmak için yapılan bir vaftiz türüdür.⁶⁵ Tüm bu vaftiz çeşitleri kişinin maddi dünyanın kirlerinden ve işlenen günahlardan arınıp Işık Âlemi'nin bir parçası olmaya yöneliktir.

⁵⁸ Dilâ Baran Tekin, *Mani ve Öğretileri* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 101.

⁵⁹ Baran Tekin, *Mani ve Öğretileri*, 101.

⁶⁰ *Ginza*, 107.

⁶¹ Kadir Albayrak, "Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları", *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/12 (Haziran 2002), 94.

⁶² Şinasi Gündüz, *Sâbiiler Son Gnostikler* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016), 166.

⁶³ Gündüz, *Sâbiiler Son Gnostikler*, 170-171.

⁶⁴ Gündüz, *Sâbiiler Son Gnostikler*, 175.

⁶⁵ Gündüz, *Sâbiiler Son Gnostikler*, 177.

4. İlahî Kökenli Dinlerde Arınma ve Kefaret

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinlerini içeren ilahî dinler, ortak bir ata olarak Hz. İbrahim'de buluşmaktadır. Köken ortaklığının yanı sıra Yahudilikte Tanrı tarafından seçilmiş bir millet olma inancı, Hıristiyanlık'ta Mesih merkezli teoloji, İslam'da ise seçilmişlik ve teslis inançlarından uzak olan tevhid inancı, bu dinleri birbirinden özgün kılmaktadır. Bu üç dinin hepsinde günahlardan arınmak önemli olmakla birlikte, günahlardan arınmak için gerekli olan arınma ve kefarete yöntemleri bu dinlerin inanç sistemlerine göre değişmektedir. Yahudilikte günah, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ahitleşmenin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Günaha yüklenen anlam bu ahitleşme ekseninde şekillendiği için arınma ve kefarete yöntemleri de Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ilişkiyi tesis etme aracı olarak görülmektedir. Yahudilikte günah, insanın kendi iradesiyle gerçekleştirdiği dine aykırı eylemlerken, Hıristiyanlık'ta günah doğuştan insanın içinde taşıdığı bir kötülüktür. İlk insanın yasak meyveyi yemesiyle tüm insanlığa sirayet eden bu kötülükten arınmanın tek yolu ise İsa Mesih'in yolunda vaftiz olmaktır. İslam'da ise herhangi bir seçilmişlik düşüncesi veya doğuştan günahla doğma anlayışı bulunmamaktadır. İslam, günahlardan arınmayı hem kurtuluş için gerekli görmekte hem de arınma ve kefarete yöntemleriyle insanları kötülükten alıkoymayı ve iyiliği tesis etmeyi amaçlamaktadır.

4.1. Yahudilikte Arınma ve Kefarete Anlayışı

Yahudilikte İsrailoğulları'nın Tanrı ile ahitleşmesi, Tanrı'nın emir ve yasaklarına uymalarını da zorunlu hâle getirmiştir. Emir ve yasakları ihlal ederek günah işlemek ise Tanrı'nın düzenine başkaldırı olup İsrailoğulları'nın başına gelen sıkıntı ve felaketlerin kaynağı olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶ Bu sebeple Yahudilik tarihi boyunca günahlardan arınmak ve Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ilişkiyi düzenlemek adına kefarete sunmak Yahudilik açısından önemli bir konuma sahip olmuştur. Kefarete ve arınma uygulamaları ise Yahudilik tarihi boyunca çeşitli değişimlere uğramış; mabedin yıkılması, İsrailoğulları'nın sürgün hayatları gibi yaşanan önemli tarihi olaylar, kefarete ve arınma uygulamalarını da önemli ölçüde etkilemiştir.⁶⁷

4.1.1. Kurban Kefareti İle Günahlardan Arınma

Tanah'ta en önemli kefarete ve arınma yöntemi olarak karşımıza çıkan uygulama, kurbandır. Oruç tutma, para veya un verme, dua ederek günahlardan bağışlanmayı dileme veya ızdırap çekme gibi başka kefarete ve arınma yöntemleri olsa da kurban en önemli kefarete konumundadır.⁶⁸ Kurbanın en önemli kefarete olmasının sebebi ise kanın yaşamı simgelemesinden dolayıdır. Levililer'de ifade edilen "Canlılara yaşam veren kandır. Ben onu size sunakta kendinizi günahattan bağışlatmanız için verdim. Kan yaşam karşılığı günah bağışlatır."⁶⁹ ayetine göre kan hayatı simgelemekte ve günahlardan bağışlanmayı sağlamaktadır. Kanın sahip olduğu bu işlev, kurbanı en önemli kefarete olma statüsü kazandırmaktadır.

Yahudiliğin ilk asırlarında kurban kefareti tek çeşit olmayıp işlenen günahın derecesine, günah işleyen kişinin toplumdaki statüsüne ve maddi durumuna göre değişebilmektedir.⁷⁰ Günahın derecesine göre uygulanan yaptırımlara baktığımızda; işlenen günah kasıtlı olarak işlendiği takdirde kişi Tanah'ın ifadesiyle Tanrı'ya saygısızlık etmiş sayılmakta ve toplumdan uzaklaştırılma cezası almaktadır.⁷¹ Kasıtsız işlenen günahlarda ise kişinin kurban sunması günahın affı için yeterli görülmüştür. Fakat kasıtsız günahların kefaretinde de günah işleyen toplum içindeki konumu ve maddi durumu da göz önünde bulundurulmaktadır. Söz gelimi günah işleyen bir din adamının kefarete

⁶⁶ Hatice Yılmaz, *Yahudilikte Günah Kavramı ve Büyük Günahlar* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

⁶⁷ Katar, "Dinlerde Keffarete Anlayışı", 50.

⁶⁸ Nermin Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffarete ve Kurban", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Şubat 2002), 182.

⁶⁹ Lev. 17:11.

⁷⁰ Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffarete ve Kurban", 182.

⁷¹ Say. 15:30-31.

olarak boğa sunması gerekirken⁷² yönetici kesimden günah işleyen bir Yahudi'nin erkek keçi,⁷³ halktan günah işleyen bir Yahudi'nin ise dişi bir keçi veya kuzuyu⁷⁴ kefarete olarak kurban etmesi gerekmektedir. Toplumdaki statünün yanı sıra halktan günah işleyen kişi, dişi keçi veya kuzu sunmaya maddi yönden güç yetiremiyorsa biri günah sunusu diğeri yakmalık sunu olmak üzere iki güvercin veya iki kumru sunarak kefarete görevini tamamlayabilmektedir.⁷⁵ Buna da güç yetiremeyecek derecede fakirse bir miktar unu tapınakta kâhinine vererek sunması halinde yine kefaretinin tamamlanmış olur.⁷⁶ Kurban sunumunda sağlanan bu imkânlar, Yahudilikte kefaretlere sunumunda kişilerin durumuna göre kolaylık sağlandığını göstermektedir.

İlk asırlarda mabedin henüz yıkılmamış olması sebebiyle mabede bağlı bir kurban anlayışı mevcuttur. Dolayısıyla kurban sunumları günahkâr kişinin kefarete olarak sunacağı kurbanı mabede getirmesi, kurbanın başrahip tarafından boğazlanması ve gövdesinin Tanrı'ya sunulması aşamalarından geçerek icra edilmekteydi. Fakat M.Ö. 586 tarihine gelindiğinde Mabel'in Babiller tarafından yıkılması⁷⁷ ve Yahudilerin sürgüne uğraması, pek çok dini uygulamayı etkilediği gibi kurban kefaretinin sunuluş şeklini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Mabedin Babiller tarafından yıkılma uğraması ve Yahudilerin sürgün edilmesi mabed merkezli olan kurban kefareti anlayışını büyük bir değişime uğratmıştır. Mabel olmadığı için kurban sunumları kesintiye uğramış ve kurbanın yerini başka kefaretlere almıştır. Mabede bağlı bir dini hayatın olduğu ilk asırlarda kurban en önemli kefarete olarak önemini korurken mabedin yıkılmasından sonra oruç tutmak, sadaka vermek, dua ve tövbe etmek veya ızdırap çekmek gibi ibadetler kurbanın yerini alan arınma yöntemleri olmuştur. Özellikle sürgün hayatı en acı kefarete yöntemi olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸ Her ne kadar II. Mabel Dönemi'nde Ezra öncülüğünde mabed yeniden inşa edilip Yahudilik yeniden canlanmaya başlasa da;⁷⁹ M.S. 70 yılında Romalılar tarafından Mabel'in ikinci kez yıkılma uğraması kurban kefaretinin de tamamen yıkılma uğratmıştır.⁸⁰ Yıkımdan sonra Mabel merkezli ibadetler artık sinagoglarda yapılmaya başlanmış, günahlardan arınmak için kurban sunumu yerine tövbe ve oruç gibi ibadetler daha çok benimsenmiştir. Özellikle Yom Kippur ve Roş Haşana gibi önemli dini günlerde yapılan tövbeler ve tutulan oruçlar önemli kefaretlere haline gelmiştir.⁸¹

4.1.2. Roş Haşana ve Yom Kippur Günlerinde Günahlardan Arınma

Mabedin tahribi ve bu tahribe bağlı olarak kurban kefaretinin değişime uğraması, Kefarete günü olarak anılan Yom Kippur'u ve Yahudi takvimine göre yılbaşını ifade eden Roş Haşana'yı önemli hâle getirmiştir.⁸² Tişri ayı ile birlikte başlayıp iki gün süren Roş Haşana, insan kaderinin yeniden belirlenmesini ifade etmekle birlikte kişinin yıl boyunca yaptıklarını değerlendirmesi ve tövbe ederek günahlardan arınması için önemli bir gündür. Roş Haşana'nın birinci gününden itibaren başlayan ve on gün boyunca devam eden tövbe süreci ise Yom Kippur ile sonlanmaktadır. Roş Haşana'da bir yıllık kaderin tasarımı yapılırken bu kader Yom Kippur ile birlikte mühürlenmektedir.

İbadet ve tövbeyle geçen Yom Kippur'da Şabat kurallarına uyulmakla birlikte günahlardan arınmak için çeşitli ritüeller de icra edilmektedir. Mabel yıkılmadan önce baş kâhin tarafından toplumun günahlarının "Azazel" adlı keçiye yüklenmesi ve bu günah keçisinin çöle salınmasının ardından toplumun günahlardan arındığına inanılması, Yom Kippur'un önemli bir kefarete ritüeliydi. Mabedin yıkılmasından sonra ise keçiye günah yükleme ritüelinin yerini "kaparot" uygulaması aldı. Bu uygulamada ise Yom Kippur'da günahkâr kişi bir tavuk veya horozu başının üstünde üç kez

⁷² Lev. 4:3.

⁷³ Lev. 4:22-23.

⁷⁴ Say. 15:27.

⁷⁵ Lev. 5:7.

⁷⁶ Lev. 5:11-13.

⁷⁷ Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (Ankara: İSAM, 2020), 23.

⁷⁸ Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban", 183.

⁷⁹ Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 24.

⁸⁰ Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 179.

⁸¹ Katar, "Dinlerde Keffaret Anlayışı", 52.

⁸² Katar, "Dinlerde Keffaret Anlayışı", 52.

döndürerek günahlarını o hayvana yükler. Günahlarını yüklerken “Bu benim kefaretimdir, benim yerime bu tavuk ölecek, ben ise sağlıklı ve uzun bir hayat yaşayacağım” der ve böylece günahlarına kefaret olarak tavuk veya horoz sunmuş olur. Yom Kippur’da yapılan bir diğer arınma ritüeli ise “Kal Nidre” dir. Yom Kippur’un ilk akşamı herkesin beyaz giysilerle sinagogda yüksek sesle Kal Nidre duasını okuması önemli bir arınma ritüelidir. Kal Nidre duasında Yahudiler, o yıl boyunca Tanrı’ya karşı işledikleri günahları dile getirir ve af dilerler.⁸³ Bununla birlikte Kal Nidre, içerik olarak Tanrı’ya karşı işlenen günahları kapsarken insanlara karşı işlenen günahları kapsamamaktadır. Çünkü Yahudilik açısından Tanrı, insanlara karşı işlenen günahlarda kime karşı günah işlenmişse ondan özür dilenmesini isteyen bir Tanrı’dır.⁸⁴

4.2. Hıristiyanlıkta Arınma ve Kefaret Anlayışı

Hıristiyanlık açısından kefare, günahlardan arınmak için gerekli olmakla birlikte asli günah ve İsa’nın çarmıhta ölümü meseleleriyle de bağlantılı olan bir öneme sahiptir. Asli günah ve İsa’nın neden çarmıha gerildiği sorusu, kefare doktrini ile cevap bulmaktadır.⁸⁵ Dolayısıyla Hıristiyanlıkta kefare diğer dinlerin kefare anlayışından farklı bir çerçeveye sahip olup Hıristiyanlık teolojisini de içinde barındırmaktadır.

4.2.1. Asli Günah, Çarmıh ve Vaftiz Bağlamında Kefaret Anlayışı

Hıristiyanlık açısından büyük öneme sahip olan asli günah doktrini ve çarmıh hadisesi kefare olgusuyla anlam kazanmaktadır. Bu sebeple Hıristiyanlığın kefare anlayışını değerlendirebilmemiz için kefaretle doğrudan alakalı olan asli günah ve çarmıh hadisesini el almamız gerekmektedir.

Pavlus’un ortaya koyduğu asli günah doktrinine göre Âdem’in yasak ağaca yaklaşması sebebiyle Aden Bahçesi’nden çıkarılması,⁸⁶ tüm insanların asli günahla doğmasına sebep olmuştur.⁸⁷ Dolayısıyla Hıristiyanlıktaki günah algısı, diğer ilahî dinlerden farklı olarak babadan oğula intikal eden ve tüm nesilleri kapsayan bir boyuta sahiptir. Bu denli büyük bir günahın bağışlanması ise insan çabasının üstünde bir kefare gerektirdiğinden dolayı Tanrı, oğlu İsa’yı kefare kuzusu olarak seçmiştir.⁸⁸ Dolayısıyla asli günah doktrini, tüm insanların asli günahla doğmasının yanında İsa’nın çarmıhta ölmesiyle de yakından alakalıdır. Pavlus’un *Romalılara Mektubunda* belirttiği üzere Tanrı’nın insanlara olan sevgisi ve adaleti gereği, İsa çarmıhta kurban edilerek tüm insanların günahları için kefare olmuştur.⁸⁹ Bu bağlamda diyebiliriz ki Hıristiyanlıktaki kefare olgusunun temeli, asli günah doktrini ve bu doktrinin yansıması olan çarmıh teolojisine dayanmaktadır.

Diğer dinlerde günahlara karşılık kurban sunulmasına benzer şekilde İsa’nın çarmıhta insanların günahı için kefare kuzusu olarak can vermesi, insanların da İsa’nın yolundan gitmesini gerekli kılmaktadır. İsa Mesih insanların günahına kefare olarak çarmıhta ölmüş ve yeniden dirilmişse insanlar da vaftiz aracılığıyla asli günahından arınarak İsa gibi yeniden doğmalıdır. Pavlus’un *Romalılara Mektubunda* ifade ettiği üzere; İsa Mesih, Tanrı’nın lütfu sayesinde insanların günahı için kefare olmuş ve yeniden dirilmiştir.⁹⁰ İnsanlar da buna karşılık olarak günahlardan arınıp yeni bir yaşam sürmek için vaftiz olmalıdır.

4.2.2. Günahlardan Arınmada Vaftizin Gerekliliği

Hıristiyanlık açısından vaftiz, kişiyi günahlardan arındırmakla birlikte İsa’nın çarmıhta kefare oluşuyla gerçekleşen inayetten pay almayı da simgelemektedir.⁹¹ Bu sebeple kişi yalnızca günahlardan

⁸³ Yılmaz, *Yahudilikte Günah Kavramı ve Büyük Günahlar*, 78.

⁸⁴ Suzan Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 173.

⁸⁵ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık* (Ankara: İSAM, 2020), 83.

⁸⁶ Yar. 3: 6-24.

⁸⁷ Rom. 5-12.

⁸⁸ Katar, “Dinlerde Keffaret Anlayışı”, 54.

⁸⁹ Rom. 5:8.

⁹⁰ Rom. 6:2-5.

⁹¹ Katar, “Dinlerde Keffaret Anlayışı”, 54.

arınmak için değil, İsa Mesih'in cemaatine katılmak için de vaftiz olmalıdır. Hıristiyanlığa girişi sağlama yönüyle vaftiz, Eski Ahit'teki sünnet anlayışının Hıristiyanlıktaki yansıması niteliğindedir. Öyle ki bazı Hıristiyan ilahiyatçılar Eski Ahit'teki sünnet ile vaftizin benzerliğinden yola çıkarak, Tanrı ile yapılan eski antlaşmanın simgesinin sünnet olmasına karşılık, yeni antlaşmanın sembolünün ise vaftiz olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁹² Bu önemi sebebiyle vaftiz, aralarındaki keskin görüş ayrılıklarına rağmen tüm Hıristiyan mezheplerinin kabul ettiği temel sakramentlerdendir.

İncil'in, "Gidin bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin. Size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin."⁹³ emri vaftizin gerekliliğine dair önemli bir kaynaktır. Bu emir bağlamında vaftiz, iman etmenin bir simgesi mahiyetindedir. Kişi vaftiz sayesinde Hıristiyanlığa girerek İsa'nın yoluna dâhil olmakta ve böylece İsa'nın çarmıhtan sonra yeniden dirilmesine benzer şekilde günahlardan arınarak yeniden doğmaktadır. Bu sebeple vaftiz olan kişinin suya girmesi ölümü simgelerken sudan çıkması ise İsa gibi yeniden doğuşu temsil etmektedir. "Herkes nasıl Âdem'de ölüyorsa Mesih'te yaşama kavuşacaktır."⁹⁴ ayetinde de belirtildiği üzere; vaftiz sayesinde kişi, günahlardan sıyrılıp İsa Mesih'in yolunda temiz bir yaşam elde etmektedir.

Vaftizle ilgili bir diğer önemli ayrıntı ise vaftizin günahsızlaşmayı sağlayıp sağlamadığı meselesidir. Vaftiz, her ne kadar dine girmeyi ve günahlardan arınmayı sağlayan bir fonksiyona sahip olsa da günahsızlaşmayı sağlayan bir yöntem değildir. Nitekim kişi vaftiz olarak günahlarından arınmaya çalışsa da günah her daim insanın içinde var olmaya ve insanı kötülüğe meylettirmeye devam etmektedir.⁹⁵ Pavlus'un Romalılara Mektubu'nda ifade ettiği üzere günah, kişinin Tanrı yasasına uymayı istemesine rağmen kişiye kötülük yaptırmaktadır. Kişi iyilik yapmayı istediği halde iyilik yapamamakta, kötülük yapmayı istemediği halde ise asli günahın insanı kötülüğe meylettiren gücü yüzünden kötülük yapmaktadır.⁹⁶ Dolayısıyla kişi her ne kadar vaftiz ile İsa'nın cemaatine girse ve işlediği günahlardan arınsa da asli günah her daim insanı kötülüğe meylettirmek için mücadele etmektedir. Bu bağlamda kişinin her daim günah duygusunun farkında olması ve günahları itiraf ederek pişmanlık duyması da Hıristiyanlıkta günahlardan arınmak için önemli bir meseledir.

4.2.3. Günah İtirafı ve Endüljans

Vaftizle günahlardan arınmanın yanı sıra günah itirafı da Hıristiyanlık için önemli bir arınma yoludur. Yakup'un Mektubu'nda yer alan "bu nedenle şifa bulmak için günahlarınızı birbirinize itiraf edin ve birbiriniz için dua edin"⁹⁷ emri günah itirafının gerekliliği konusunda önemli referans kaynağıdır. Bu yüzden doğuştan asli günahla doğan ve vaftiz olsa bile günah duygusunu her daim içinde taşıyan insan, günahlardan arınmak için yılda en az bir kez de olsa günahlarını itiraf etmelidir.⁹⁸

Kilisede rahip huzurunda yapılan günah itirafından önce kişi, günahından pişmanlık duymalıdır. Günahından pişmanlık duyup bağışlanmak isteyen kişi, kilisede rahibe günah itirafında bulunur. Rahibin Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına yapacağı bağışlama sayesinde günahından arınılmış olur. Rahiplerin günah bağışlama yetkisi havarilere, havarilerin yetkisi ise İsa'ya dayanmaktadır. İsa kendi bağışlama yetkisini havari Petrus'a, Petrus ise kendi öğrencilerine vermiştir ve bu yetki rahipler aracılığıyla devam etmektedir. Yuhanna İncili'nde ifade edildiği üzere İsa havarilere "Baba beni gönderdiği gibi ben de sizi gönderiyorum"⁹⁹ diyerek havarilerin üzerine üfler ve böylece havariler insanların günahlarını bağışlama yetkisi almış olur. Artık havariler kimin günahlarını bağışlarsa o kişi bağışlanmış olacaktır ve kimin günahlarını bağışlamazlarsa o kişi bağışlanmamış olarak kalacaktır.¹⁰⁰ Bu bağlamda Kilise'ye göre günah itirafında bir rahibe ihtiyaç duyulmakta ve rahibin itiraf edilen günahı bağışlaması halinde kişi günahlardan arınabilmektedir.

⁹² Gündüz, *Hıristiyanlık*, 161.

⁹³ Mat.28:19-20.

⁹⁴ 1Ko. 15:21-22.

⁹⁵ Rom. 7: 17-20.

⁹⁶ Rom. 7:8.

⁹⁷ Yak. 5:16.

⁹⁸ Gündüz, *Hıristiyanlık*, 168.

⁹⁹ Yu. 20:21.

¹⁰⁰ Yu. 20:23.

Rahip günahı bağışlamakla birlikte günaha karşılık belirli kefareter de isteyebilmektedir. Söz gelimi Ortaçağ Hıristiyanlığı'nda piskopos, günah itirafında bulunan kişinin alınına kül ile haç işareti yapar ve günahlarından arınabilmesi için kefarette bulunmasını isterdi. Günahkâr kişi ise saçlarını kestirip bol kıyafetler giyerek sıkı bir oruca başlar, gecelerini ibadetle geçirir ve Tanrı'dan af dilerdi. Bu kefareterin tamamlanması sonucunda piskopos tarafından cemaate tekrar alınır ve günahlarından arınmış olurdu. Eski dönemlerde bu şekilde aleni olarak yapılan günah itirafları, zamanla gizli itiraf ve kefareter şekline bürünmüştür.¹⁰¹

Rahiplerin günah bağışlama yetkisi, zaman içerisinde Kilise'nin ekonomik gelir kaynağı haline gelmiştir. Ortaçağ'da Katolik Kilisesi, Tanrı adına günahların dünyevi cezalarını affedebileceğini öne sürerek Endüljans belgeleri hazırlamış bir nevi af belgesi niteliği taşıyan bu belgelerin para ile satılması büyük tartışmalara neden olmuştur.¹⁰² Günahların affı için satılan bu belgelerin işlevi, Papa IV. Sixtus'un araftaki günahkâr ruhların da bağışlanabileceğini ilan etmesiyle daha da genişletilmiş;¹⁰³ Endüljans belgesi zamanla cennetten yer satın alma, ölmüş kişilerin de günahlarını bağışlama gibi fonksiyonlar kazanmıştır. 1506 yılına gelindiğinde ise Papa II. Julius, Aziz Petrus Kilisesi'nin inşaatı için gerekli olan para ihtiyacını karşılamak adına Endüljans kararını yenilemiştir. 1517'ye gelindiğinde Endüljans belgeleri parayla satılmanın yanı sıra kampanya malzemesi boyutuna ulaşmıştır. Söz gelimi Almanya'da Rahip Tetzl'in yalnızca işlenmiş günahlar için değil, işlenmemiş günahlara ve hatta araftaki ölmüş yakınların günahlarına da kefareter olarak Endüljans kampanyası yürütmesi bu durumun somut bir örneğidir.¹⁰⁴

Günah itirafı sakramentinin Endüljans geleneğine dönüşerek ticari bir menfaat haline gelişini Hıristiyanlığın kefareter ve arınma anlayışını etkilediği gibi; Hıristiyanlık tarihini derinden sarsan Reform'un ve Reform'a bağlı olarak Protestanlık mezhebinin doğuşuna da zemin hazırlamıştır.¹⁰⁵

4.3. İslam'da Arınma ve Kefareter Anlayışı

Diğer ilahî dinlerde olduğu gibi İslam'da da kefareter, işlenen bir günahı arınmayı sağlayan telafi davranışlardır. İslam'da sunulan kefareter günahlardan arınmayı sağlamakla birlikte kişiyi günahı arınmaktan alıkoymak suretiyle kötülüğün önüne set çekmeyi de sağlar niteliktedir.

İslam'da günahlardan arınma yöntemlerine baktığımızda günahkâr kişinin işlediği günahı pişmanlık duyması ve samimi şekilde Allah'a tövbe etmesi günahlardan arınmak için önemlidir.¹⁰⁶ Bu noktada pişmanlık duyup tövbe etmek önemli olduğu kadar tövbe ettikten sonra tekrar günaha dönmek ve iyi amellerde bulunmak da dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur.¹⁰⁷ Tövbenin ardından günaha yönelmemek, her bir insanı bireysel anlamda günahlardan arındırdığı gibi bireylerden oluşan toplumu da olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla günahların telafisi noktasında gerek tövbe sonrası günahı arınmak gerekse günahlar karşılığında sunulan kefareter yöntemleri, günahlardan arınma, iyiliğe teşvik etme ve toplumsal yardımlaşmayı sağlama gibi pek çok işleve sahiptir.

Tövbe ile günahlardan arınmanın yanı sıra kefareter uygulamaları da günahlardan arınmak için önemlidir. Hakkında kesin delil bulunan konulardaki kefareterin nasıl ödeneceği İslam hukukunda net olarak belirtilmekle birlikte;¹⁰⁸ büyük günahlardan kaçınmak, iyilikte bulunmak gibi davranışlar da kefareter miktarı belirlenmemiş küçük günahlardan arınmayı sağlayabilmektedir. Hz. Muhammed'in "Nerede olursan ol Allah'tan kork ve işlediğin kötülüğün hemen ardından onu yok edecek bir iyilik yap."¹⁰⁹ hadisi de İslam'da kefareterin çok yönlü bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda

¹⁰¹ Katar, "Dinlerde Keffaret Anlayışı", 56.

¹⁰² Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban", 186-187.

¹⁰³ Hakan Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (Ocak 2005), 331-332.

¹⁰⁴ Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", 332-335.

¹⁰⁵ Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", 340.

¹⁰⁶ el-İsrâ 17/25.

¹⁰⁷ el-Mâide 5/39.

¹⁰⁸ Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban", 187.

¹⁰⁹ Tirmizî, *Birr*, 55.

bazı günahlar için belirlenmiş bir kefarete veya yaptırım olduğu gibi, iyilikte bulunmak dahi işlenen günahlara telafi olabilmektedir.

Bazı günahlar hakkında Kur'an ve sünnette kesin delil bulunmakta, bu delillerde işlenen günah için sunulacak kefaretlere türü ve miktarı da belirtilmektedir. Ramazan orucunu bozma, edilen yemini yerine getirmeme, hacda ihram kurallarını ihlal etme, kasten olmaksızın adam öldürme gibi günahlar Kur'an ve sünnette kefareti belli olan günahlardır.¹¹⁰ Bu günahların kefaretlere baktığımızda Ramazan orucunu kasten bozmanın kefareti köle azad etmek, altmış gün oruç tutmak veya altmış fakiri doyurmaktır.¹¹¹ Bu kefaretlere kişinin oruç bozma günahını telafi ettiği gibi oruç ibadetine bağlılığını da sağlar niteliktedir. Bilinçli şekilde yapılan yeminlerin kefareti ise on fakiri doyurmak ya da giydirmek, bir köle azad etmek veya bunlara güç yetirilmediği takdirde üç gün oruç tutmaktır.¹¹² Hacda ihramlıyken ihlal edilen kuralların kefareti baktığımızda ise; ihramlıyken avlanmanın kefareti öldürülen hayvanın muadili bir hayvan kurban etmek veya bedelini bir fakire vermek, bunlara da güç yetirilmiyorsa oruç tutmaktır.¹¹³ Kasıtlı olmaksızın hatayla adam öldürmenin kefareti ise ölen kişinin ailesine diyet vermek ve bir köleyi azad etmektir. Bunlara güç yetirilmediği takdirde bir ay oruç tutulmalıdır.¹¹⁴ Kastan işlenen cinayetin ise hiçbir özrü olmayıp böyle bir günahta kısas cezası uygulanmaktadır.¹¹⁵

Tüm bu günahlar için ödenen kefaretlere baktığımızda, günahlarda sunulacak kefarete tek bir çeşit olmayıp kişinin gücüne göre seçenek sunulmaktadır. Yahudilikte kurban kefareti maddi yönden güç yetiremeyenlerin iki güvercin veya iki kumru sunarak kefareti ödeyebildiği gibi İslam'da da kolaylık sağlama ilkesi göz önünde bulundurulmaktadır. Aynı zamanda kefarete seçeneklerinde köle azad etmek, fakirleri doyurmak veya giydirmek gibi yaptırımların olması bize İslam'daki kefarete anlayışının toplumsal fayda gözetilen bir özelliğinin olduğunu da göstermektedir.

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski olan din, koyduğu emir ve yasaklarla insan hayatını düzenleyici ve insana kurtuluşun yolunu gösterici bir fonksiyona sahiptir. Bu sebeple dinlerin emir ve yasaklarını ihlal ederek günah işlemek, insanın din ile ilişkisini bozmakla birlikte insan hayatındaki düzenin bozulmasına ve insanın kurtuluşa erişememesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda insan yalnızca din ile ilişkisini yeniden tesis etmek için değil, hayatının düzeni ve kurtuluşu için de günahları telafi etmenin yollarını aramaktadır. Sadece tanrı inancına sahip olan dinlerin değil, Budizm ve Caynizm gibi net bir tanrı görüşü olmayan dinlerde de günahlardan arınma yöntemlerinin oluşu, tüm dinlerde kurtuluş için arınma ve kefaretin gerekli olduğunun göstergesidir.

Dinlerin sahip olduğu tanrı inancı, kurtuluş düşüncesi, âlem tasavvuru, tanrı-insan ilişkileri gibi pek çok unsur, dinlerin günaha yüklediği anlamı etkilemekte; günaha yüklenen anlam ise arınma ve kefarete yöntemlerini şekillendirmektedir. Hint dinlerinde samsara çarkından kurtulup Nirvana'ya erişme gayesi, Hinduizm'in tanrı inancına tepki olarak ortaya çıkmasına rağmen Budizm ve Caynizm dinlerine de günahlardan arınma ihtiyacı hissettirmektedir. Aralarındaki inanç farkının büyüklüğüne rağmen Hint dinlerinin hepsi samsara döngüsünden kurtulmak için kefarete ve arınma yöntemlerine yönelmektedir. Uzak Doğu dinlerinden Konfüçyanizm'de ahlaki değerlere ve kozmik düzene verilen değer, günah algısını bu değerlere göre şekillendirmektedir. Kozmik düzene aykırılığı günah olarak tasvip eden bu dinde herhangi bir kefarete ve arınma ritüeli bulunmamakla birlikte yapılan her kötülüğün karşılığının görüleceğine inanılmaktadır. Şintoizm'de ise insanın durumunu kamilerle ilişkinin belirlemesine paralel olarak, işlenen günahlar için kefarete sunmak gerekmektedir. En önemli kefarete töreni olan Oho-Harahe'de günahların yüklendiği kâğıt parçalarının denize atılması ile

¹¹⁰ Katar, "Dinlerde Keffaret Anlayışı", 57.

¹¹¹ Müslim, Sıyâm, 81.

¹¹² el-Mâide 5/89.

¹¹³ el-Mâide 5/95.

¹¹⁴ en-Nisâ 4/92.

¹¹⁵ en-Nisâ 4/93.

gerçekleşen arınma yöntemi, Yahudiliğin eski dönemlerinde “Azazel” keçisine günahların yüklenmesini ve keçinin çöle salınmasıyla günahlardan arınmasını da anımsatmaktadır.

Düalist dinlerde ise birisi iyi diğeri kötü olmak üzere ikili âlem anlayışı, bu dinlerin pek çok inancını etkilediği gibi kefarete ve arınmaya yönelik uygulamalarını da etkilemektedir. Mecusilik’te iyilik ve kötülüğün mücadelesi, insana iyiliği hâkim kılma görevi yüklemekte ve bu göreve aykırı davranışlar günah olarak görülmektedir. Günah algısı düalist mücadeleye göre şekillendiği gibi günahlardan arınmaya yönelik kefaretlere de düalist mücadeleye göre sunulmaktadır. Mecusilik’te olduğu gibi Maniheizm ve Sabiilik’te de arınma yöntemleri düalizmin etkisindedir. Kötü olan maddi dünyadan kurtulup Işık Âlemi’ne yükselmeyi amaçlayan bu dinlerin arınma yöntemleri de bu kurtuluşa yöneliktir. Maniheizm’de Işık Âlemi ile ilintili olan günlerde günah itirafında bulunulması, Sabiilik’te ise Işık Âlemi’nin parçası olan Hayat Suyu ile günahlardan arındığına inanılması, düalist anlayışın arınmaya olan etkisini göstermektedir.

İlahî kökenli dinlerde kefarete ve arınma yöntemlerini mukayese edecek olursak; Yahudilikte kefarete, Tanrı ile yapılan ahit çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla kefarete, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ilişkiyi tesis etme aracı olarak görülmektedir. Hıristiyanlıkta ise diğeri ilahî dinlerden farklı olarak asli günahla doğma inancı, arınma ve kefarete anlayışını etkilemektedir. Vaftiz, günahlardan arınmayı sağlamakla birlikte Kilise’ye dâhil olmayı da sağlayan bir işleve sahiptir. Yahudilik ve İslam’daki kefaretlere ise Hıristiyanlıktaki gibi dine giriş boyutu bulunmamaktadır. Bununla birlikte parayla alınan Endüljans belgesiyle günahlardan arınmak da ilahî dinler içerisinde sadece Hıristiyanlığa özgüdür. İslam’daki kefarete anlayışı ise sunulan kefaretlere kişinin durumuna göre kolaylık sağlanması yönüyle Yahudilikteki kefarete anlayışıyla ortak bir özelliğe sahiptir. Fakat İslam’daki kefarete anlayışı Yahudilikteki gibi bir ahit çerçevesinde değil, kişinin günahlarının bağışlanması ve ibadetlerde devamlılık sağlanması amacıyla yöneliktir. Bununla birlikte Yahudilikte kişinin durumuna göre kolaylık sağlansa da en önemli kefarete kurban takdimidir. İslam’da ise ihram ihlali dışında kurban kefareti çok fazla ön plana çıkan bir kefarete değildir. Hıristiyanlıktaki asli günahla doğma ve Endüljans ile günahlardan arınma anlayışı ise İslam’da kesin bir şekilde reddedilmiştir.

Dinlerin günaha ve arınmaya yönelik tüm bu bakış açıları, bize sahip olduğu farklı anlamlara rağmen tüm dinlerde günah ve günahlardan arınmanın önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte dinlerin birbirinden oldukça farklı inanç sistemleri olsa da; dinlerde arınma yöntemlerinin varlığı bizi, tüm dinlerin ortak bir payda olarak günaha karşılık insana hata yapsa bile ikinci bir şans tanıdığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Kaynakça

- Agoramoorthy, Govindasamy. “Sacred Rivers: Their Spiritual Significance in Hindu Religion”, *Journal of Religion and Health* 54/3 (2015), 1080-1090.
- Alalu, Suzan vd. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001.
- Albayrak, Kadir. “Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/12 (Haziran 2002), 87-107.
- Alıcı, Mehmet. “Genel Hatlarıyla Mecusilik ve Zerdüşt’ün Modern Takipçileri”. *Ortadoğu Yılığ* 2011. ed. Kemal İnat vd. 549-578. Sakarya: Açılım Kitap, 2012.
- Alıcı, Mehmet. *Mecusi Geleneğinde Tektanrıcılık ve Düalizm İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Aydın, Mahmut. *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*. Ankara: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2014.
- Baran Tekin, Dilâ. *Mani ve Öğretileri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Brown, David. *A Guide to Religions*. London: SPCK Publishing, 1986.
- Budda, Ömer Hilmi. *Dinler Tarihi*. 1 Cilt. İstanbul: Vakıf, 1. Basım, 1935.
- Cole, W. Owen – Sambhi, Piara Singh. *The Sikhs: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge and Kegan Paul, 1978.
- Demirci, Kürşat. “Hinduizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.18/112-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Ersöz, Emine. *Manu Kanunnamesi'ne Göre Hinduizm*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Guru Granth Sahib: An Analytical Study, Singh Bros., Amritsar, 1992.
- Güç, Ahmet. "Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Haziran 2001), 43-65.
- Güç, Ahmet - Sert, Ekrem. "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/12 (Haziran 2020), 3-28.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. Ankara: İSAM Yayınları, 9. Basım, 2020.
- Gündüz, Şinasi. "Maniheizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gündüz, Şinasi. *Sâbîler Son Gnostik Dinler*. İstanbul: Vadi Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Güngör, Harun. "Maniheizm". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (Ocak 1988), 145-166.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Harman, Ömer Faruk. "Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/278-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Islam, Thowhidul. "Hinduizm, Budizm ve İslam'da Oruç: Mukayeseli Bir Çalışma". *Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç*. ed. Berat Açıl vd. 63-78. İstanbul: Belikan Basım, 2015.
- Jacobi, Hermann. "Jainism". *Encyclopedia of Religion and Ethics*. ed. James Hasting. 7/469-470. New York, 1951.
- Karataş, İbrahim. "Buddizm'de Tanrı Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (Nisan 2015), 85-105.
- Katar, Mehmet. "Dinlerde Keffaret Anlayışı". *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/44 (Haziran 1998), 44-58.
- Kıyak, Abdulkadir – Güven, Hilal. "Hint Dinlerinde Günah Algısı". *Erciyes Akademi Dergisi* 35 (Eylül 2021), 597-611.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2018.
- Manusmiriti*. https://archive.org/details/ManuSmriti_201601/page/n243/mode/2up
- Moore, George Foot. *History of Religions*. New York: 1949.
- Nikhilananda, Swami. *Ruhun Özgürleşmesinde Hinduizm*. çev. Aslı Özer. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2003.
- Olgun, Hakan. "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (Ocak 2005), 327-346.
- Öztürk, Nermin. "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Şubat 2002), 167-192.
- Parrinder, Geoffrey. *World Religions From Ancient History to The Present*. New York: 1983.
- Ruben, Walter. *Eski Metinlere Göre Budizm*. çev. Lütfü Bozkurt. İstanbul: Okyanus Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Sayım, Huzeyfe. "Sih Dini". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/11 (Ocak 2001), 85-96.
- Sayım, Huzeyfe. "Zerdüştilik'de Kozmogoni ve Yaratılış". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (Haziran 2004), 91-101.
- Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Seneviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/521-522. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yaşkan, Samet. *Şintoizmde İbadet*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yılmaz, Hatice. *Yahudilikte Günah Kavramı ve Büyük Günahlar*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi – Dağ, Mehmet. *Dinler Tarihi*. Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1. Basım, 1978.
- Zerdüş Avesta Bölümler*. çev. Eshat Ayata. İstanbul: Kora Yayın, 3. Basım, 2011.